QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.132

YOSHLARDA AXBOROT BILAN ISHLASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Teshayeva Gulira’no Asomiddin qizi
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliypedagogika universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya Maqolada zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlarda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari yoritilgan. Axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, baholash va undan mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati asoslangan. Axborot bilan ishlash madaniyatining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi komponentlari ajratilgan. Muammoli ta’lim, manbalarni qiyosiy tahlil qilish, faktcheking, keys-stadi, loyiha va refleksiv topshiriqlardan foydalanishga asoslangan metodik yondashuv taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: axborot bilan ishlash madaniyati, axborot savodxonligi, mediasavodxonlik, yoshlar, tanqidiy fikrlash, raqamli kompetensiya, faktcheking, axborot xavfsizligi.

Аннотация В статье рассматриваются педагогические основы развития культуры работы с информацией у молодежи. Обоснована необходимость формирования навыков поиска, анализа, оценки и ответственного использования информации. Выделены мотивационно-ценностный, когнитивный, практико-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты. Предложено использовать проблемное обучение, сравнительный анализ источников, фактчекинг, кейс-метод, проектную деятельность и рефлексивные задания.

Ключевые слова: культура работы с информацией, информационная грамотность, медиаграмотность, молодежь, критическое мышление, цифровая компетентность, фактчекинг, информационная безопасность.

Abstract The article examines the pedagogical foundations of developing information-handling culture among young people. The need to develop skills in searching, analyzing, evaluating and responsibly using information is substantiated. Motivational-value, cognitive, practical-activity and reflective-evaluative components are identified. Problem-based learning, comparative source analysis, fact-checking, case studies, project activities and reflective tasks are proposed as methodological tools.

Keywords: information-handling culture, information literacy, media literacy, youth, critical thinking, digital competence, fact-checking, information security.

Kirish

Bugungi kunda axborot jamiyat taraqqiyotining asosiy resurslaridan biriga aylanib, insonning ta’lim olishi, kasbiy faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va kundalik qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning tez sur’atlarda rivojlanishi natijasida yoshlar qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma’lumotlarni qabul qilish, izlash va tarqatish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, elektron kutubxonalar, videoplatformalar va raqamli ta’lim resurslari yoshlarning axborot muhitini sezilarli darajada kengaytirdi.

Axborot imkoniyatlarining kengayishi bilan birga, yoshlarning axborot bilan ishlash jarayonida duch keladigan muammolari ham ortmoqda. Bir xil voqea haqida turli manbalarda bir-biridan farq qiluvchi ma’lumotlar berilishi, reklama va axborot mazmunining aralashib ketishi, tekshirilmagan xabarlarning tez tarqalishi, sarlavhaning mazmundan farq qilishi yoki ayrim faktlarning kontekstdan uzib berilishi axborotni mustaqil baholash ko‘nikmasiga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi.

Shu sababli zamonaviy yosh uchun axborotni topishning o‘zi yetarli emas. U axborotning kim tomonidan, qachon, qanday maqsadda va qaysi manbaga tayangan holda yaratilganini aniqlay olishi; bir nechta manbani qiyoslay olishi; dalil va fikrni farqlashi; axborotning ishonchliligini baholashi hamda undan foydalanishning axloqiy va huquqiy jihatlarini hisobga olishi lozim. Mazkur qobiliyatlar majmui axborot bilan ishlash madaniyatining mazmunini tashkil etadi.

Axborot bilan ishlash madaniyati tushunchasi axborot savodxonligi va mediasavodxonlik bilan yaqin bo‘lsa-da, ularni to‘liq aynanlashtirish maqsadga muvofiq emas. Axborot savodxonligi ko‘proq axborotga bo‘lgan ehtiyojni anglash, uni izlash, topish, baholash va undan foydalanish ko‘nikmalariga urg‘u bersa, mediasavodxonlik media xabarlarining mazmuni, shakli, maqsadi va ta’sirini anglashga yo‘naltiriladi. Axborot bilan ishlash madaniyati esa ushbu ko‘nikmalarni shaxsning mas’uliyatli xulqi, tanqidiy fikrlashi va refleksiv faoliyati bilan birlashtiradi.

ACRL tomonidan ishlab chiqilgan “Framework for Information Literacy for Higher Education” konsepsiyasida axborot savodxonligi axborotni izlash, uning qanday yaratilishi va qadrlanishini tushunish, manba vakolatini baholash, yangi bilim yaratishda axborotdan foydalanish hamda axborot muhitida etik faoliyat yuritish bilan bog‘langan [1]. Ushbu yondashuv axborot bilan ishlashni faqat texnik jarayon emas, balki fikrlash va qaror qabul qilish jarayoni sifatida ko‘rishga asos yaratadi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers” dasturida media va axborot savodxonligini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishga alohida e’tibor qaratiladi [2]. Mazkur yondashuv pedagogning yoshlarni axborot va media muhitida ongli faoliyat yuritishga tayyorlashdagi rolini kuchaytiradi.

Yoshlarning axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish masalasi ta’lim mazmuni bilan bevosita bog‘liq. Agar dars jarayonida yoshga faqat tayyor ma’lumot berilsa, u ma’lumotni eslab qolishi mumkin, biroq uning manbasi va ishonchliligini mustaqil tekshirish ko‘nikmasi yetarli darajada shakllanmasligi mumkin. Aksincha, yoshga bir nechta manbani mustaqil

o‘rganish, ularni qiyoslash, dalillarni ajratish va xulosani asoslash imkoniyati berilsa, axborot bilan ishlashning amaliy mexanizmlari shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonida “tayyor axborotni berish” modelidan “axborot bilan ishlashni o‘rgatish” modeliga o‘tish dolzarb metodik vazifa hisoblanadi. Bunda pedagogning roli ham o‘zgaradi: u faqat bilim manbai sifatida emas, balki yoshning mustaqil izlanishi, axborotni baholashi va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashini tashkil etuvchi metodik rahbar sifatida faoliyat yuritadi.

Axborot bilan ishlash madaniyatining shakllanganlik darajasini yoshning real vaziyatdagi harakatlari orqali aniqlash mumkin. Masalan, ijtimoiy tarmoqda tarqalgan xabarni ko‘rgan shaxs uni darhol qabul qilish yoki tarqatish o‘rniga avvalo manbasini aniqlashi, xabarning sanasini tekshirishi, dastlabki manbaga murojaat qilishi, boshqa mustaqil manbalarni ko‘rib chiqishi va shundan keyingina xulosa chiqarishi lozim. Bunday faoliyat tanqidiy fikrlash bilan bir qatorda axborot mas’uliyatini ham namoyon etadi.

Muammoning yana bir muhim jihati shundaki, yoshlarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalari faqat informatika yoki media fanlari doirasida shakllanmaydi. Tarix, ona tili, huquq, pedagogika, tabiiy fanlar va boshqa o‘quv fanlarida ham manbalar bilan ishlash, dalillarni qiyoslash va xulosani asoslash imkoniyatlari mavjud. Shu sababli axborot bilan ishlash madaniyatini fanlararo yondashuv asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Demak, yoshlarda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish masalasi nafaqat raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmasini, balki mustaqil fikrlash, axborot manbasini baholash, dalillarga tayanish, axborot etikasi va refleksiyani ham qamrab oluvchi kompleks pedagogik vazifadir.

Tadqiqotning maqsadi — yoshlarda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishning pedagogik mazmuni, tarkibiy komponentlari va metodik imkoniyatlarini aniqlash hamda ta’lim jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: axborot bilan ishlash madaniyati tushunchasining pedagogik mazmunini aniqlash; mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; mazkur madaniyatning asosiy komponentlarini belgilash; yoshlarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi metodlarni tizimlashtirish va metodik takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologik jihatdan tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlarga asoslandi.

Tizimli yondashuv axborot bilan ishlash madaniyatini o‘zaro bog‘liq bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Kompetensiyaviy yondashuv esa natijani real axborot vaziyatlarida mustaqil harakat qila olish orqali baholash imkonini beradi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvga ko‘ra, axborot bilan ishlash ko‘nikmalari amaliy topshiriqlar orqali shakllanadi. Refleksiv yondashuv esa yoshning o‘z axborot faoliyatini tahlil qilishi va xatolarini anglashini nazarda tutadi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijasida axborot bilan ishlash

madaniyatining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi komponentlari ajratildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Axborot bilan ishlash madaniyati xalqaro ilmiy adabiyotlarda asosan axborot savodxonligi, media va axborot savodxonligi hamda raqamli kompetensiya tushunchalari doirasida tadqiq etilgan.

ACRLning “Framework for Information Literacy for Higher Education” hujjatida axborot savodxonligi axborot manbasining vakolati, axborotni yaratish jarayoni, axborotning qadriyati, tadqiqotni izlanish sifatida tushunish, ilmiy muloqot va strategik izlash jarayonlari bilan bog‘langan [1].

UNESCOning “Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers” dasturida media va axborot savodxonligi ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi, pedagoglarning bu boradagi tayyorgarligi va yoshlarning axborot muhitida ongli faoliyat yuritishi masalalari yoritilgan [2].

R. Hobbs raqamli va media savodxonlikni media xabarlarini tahlil qilish, baholash, yaratish va ulardan ijtimoiy faoliyatda foydalanish qobiliyatlari bilan bog‘laydi [3]. D. Buckingham media ta’limni yoshlarning kundalik tajribasi va media mahsulotlarini tanqidiy anglash bilan bog‘laydi [4]. W. Potter esa media xabarlarini turli nuqtayi nazardan tahlil qilish muhimligini ta’kidlaydi [5].

Adabiyotlar tahlili axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishda manbalarni qiyosiy tahlil qilish, faktcheking, keys-stadi, muammoli ta’lim, loyiha va refleksiv topshiriqlarni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu asosda metodik modelni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: motivatsiya → axborotni izlash → manbani aniqlash → axborotni tekshirish → qiyosiy tahlil → baholash → axborotdan foydalanish yoki yaratish → refleksiya.

Xulosa va ilmiy takliflar

O‘tkazilgan nazariy-metodik tahlil natijasida yoshlarda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri ekanligi aniqlandi. Axborot oqimining kengayishi shaxsdan axborotni topish bilan bir qatorda uning manbasi, mazmuni, maqsadi, dalillari va ishonchliligini mustaqil baholashni talab etmoqda.

Tadqiqot natijasida axborot bilan ishlash madaniyatini motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi komponentlar birligi asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq ekanligi asoslandi.

Ilmiy takliflar: axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantiruvchi amaliy topshiriqlar tizimini joriy etish; yoshlarni manbalarni qiyoslash, dastlabki manbani aniqlash va dalillarni tekshirishga o‘rgatish; faktcheking, keys-stadi, muammoli ta’lim, loyiha va refleksiv topshiriqlardan kompleks foydalanish; diagnostik mezonlar ishlab chiqish; mazkur kompetensiyani turli fanlar mazmuniga integratsiya qilish.

Metodikaning samaradorligi axborotni izlash va undan foydalanish ko‘nikmalarini tanqidiy fikrlash, manbalarni baholash, axborot etikasi va refleksiya bilan uyg‘unlashtirishga bog‘liq.

ADABIYOTLAR

1. Association of College and Research Libraries. Framework for Information Literacy for Higher Education. Chicago: American Library Association, 2016.

2. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C.K. Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011.

3. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. Washington, DC: Aspen Institute, 2010.

4. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press, 2003.

5. Potter W.J. Media Literacy. 9th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2021.

6. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.

7. Livingstone S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. The Communication Review. 2004. Vol. 7, No. 1.

8. Toshboyev B.E., Normatov S.A. *Media savodxonlik va axborot madaniyati*. Jizzax: Ilm Nuri Print, 2024. 172 b.

9. Xamidova R. *Media savodxonlik va axborot madaniyati*. Toshkent: Bookmany Print, 2023.

10. Maxkamova G.X. Raqamli ta’lim vositalari yordamida talabalarning axborot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-axborotiy modeli // *Research Focus International Scientific Journal*. 2025. Vol. 4, No. 11. B. 135–141. DOI: 10.5281/zenodo.17920822.

11. Botirov Sh.I. *AKT va media savodxonlik*. Toshkent: Osiyo tur, 2024. 162 b.

12. Nurmamatov Z.Sh. *Media savodxonlik va axborot madaniyati*. Toshkent: Ilm-fan.